

Empirická studie

SUCHOMELOVÁ, V. 2014. Snad Pámbu dá, snad pomůže mi ... *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*, roč. 4, č. 2, s. 39–53. ISSN 1804-526X.

DOI: <http://dx.doi.org/10.11118/lifele2014040239>.

Příspěvek redakce obdržela: 20. 10. 2014.

Upravený příspěvek po recenzním řízení přijat k publikování: 14. 11. 2014.

SNAD PÁMBU DÁ, SNAD POMŮŽE MI ...

Věra Suchomelová

Abstrakt: Potřeba lásky a podpory v čase ztrát je jednou ze stěžejních duchovních potřeb seniorů. Kde mohou tuto lásku a podporu čerpat lidé vyššího věku, potýkající se s nedostatkem přirozených sociálních kontaktů a s fyzickými či psychickými obtížemi? Převážná většina seniorů starších sedmdesáti pěti let prošla ranou religiozní socializací v některé z křesťanských církví a v nějaké podobě se ke křesťanské víře hlásí i ve svém stáří, přestože velkou část svého života prožila v socialistické společnosti. Zabývám se otázkou religiozity jako zdroje naplnění potřeby lásky a podpory v náročných životních okamžicích a uvádím některé výsledky kvalitativní studie „Duchovní potřeby v životě jihočeských seniorů“. Cílem článku je ukázat význam spirituality/religiozity pro zvládání obtíží spojených se stářím, a tím podpořit diskusi o zahrnutí péče o duchovní rozměr stáří do vzdělávání všech, kteří se seniory pracují nebo se na práci s nimi připravují.

Klíčová slova: religiozita, senioři, duchovní potřeby, láska, podpora, vzdělávání

MAY GOD BE MERCIFUL, MAY HE HELP ME ...

Abstract: The need for love and support at time of a loss is one of the main spiritual needs of the elderly people. Where can the elderly, faced with physical or mental problems caused by the lack of natural social contacts, draw this love and support from? A majority of the elderly over seventy years of age were brought up in religious society of one of the Christian churches. These elderly reported some form of the Christian faith also in their old age, even though they spent a large part of their lives in a socialist society. This paper deals with the issue of religiosity as a source of love and support in difficult moments; and I refer to some results from the qualitative study “Spiritual needs in the South Bohemian elderly life”. The aim of this paper is to show the importance of spirituality/religiosity in coping with the problems associated with

old age and to provide arguments for addressing this topic when training professionals and volunteers working with the elderly.

Key words: religiosity, elderly, spiritual needs, love, support, education

Se ztrátami a změnami v mnoha životních oblastech, pro stáří charakteristickými, se často pojí pocit smutku, vnitřní prázdnoty, zmatení, odmítnutí a strachu. Biblický žalmista naříká: „*Jsem skleslý na duchu, srdce mi usedá v nitru.*“, aby vzápětí pokračoval: „*Připomínám si dávné dny, rozjímám o všech tvých skutcích, přemýšlím o činech tvých rukou. Rozpínám své ruce k tobě, má duše po tobě žízni jak vyprahlá země.*“ (Ž 143, 4–5). Starší člověk potřebuje zakoušet porozumění, útěchu, úctu, naději, prostor k vyjádření hněvu a pochyb. Potřebuje cítit podporu a zájem o své starosti, jež mohou vycházet z diskomfortu daného aktuální sociální či zdravotní situací, ale často odrážejí břímě celého života. Koenig, Lamar a Lamar (1997) a Koenig (1994) považují potřebu bezpodmínečné lásky a podpory v čase ztrát za jednu ze stěžejních duchovních potřeb ve stáří, jež úzce souvisí s pocitem vlastní hodnoty, životní kontinuity, smyslu a naděje. Atmosféra netrpělivosti a neporozumění totiž zraňuje člověka v jeho nejhlubším nitru a útočí na jeho důstojnost a sebehodnotu. Základním zdrojem naplnění duchovních potřeb člověka je jeho osobní spiritualita jako „smysluplný životní model podporovaný životodárnou silou“ (Küng, 2012, s. 156), přičemž „co“ nebo „kdo“ je touto silou, vyplývá z životního směřování konkrétního člověka.

Prakticky všichni čeští senioři nad sedmdesát pět let prošli ranou religiozní socializací v některé z tradičních křesťanských církví a většina z nich se i ve stáří v nějaké podobě hlásí ke křesťanství¹, jehož podstatou je víra v trojjedineho Boha otce, syna i ducha. Nabízí se tedy otázka: Jakým způsobem vychází naplnění potřeby lásky a podpory v náročných životních situacích z jejich religiozity, kým je pro ně Bůh? Cílem následujícího příspěvku je seznámit čtenáře s dílčími výsledky studie *Duchovní potřeby v životě jihočeských seniorů* a pokusit se tak nastíněné otázky zodpovědět.

1 Spiritualita a religiozita ve stáří

Období stáří a stárnutí staví před člověka velké výzvy a úkoly ležící zejména v duchovní oblasti; samo stáří je někdy považováno za „duchovní úkol“, tedy ležící v oblasti spirituality člověka. V širším smyslu lze spiritualitu chápat jako zakoušení a vztahování se k tomu, co člověka přesahuje a naplňuje,

¹ V rámci výzkumu EVS z let 2008 se 95 % českých a moravských seniorů, kteří se hlásili k určité církvi či náboženství, hlásí právě ke křesťanství.

co je pro něj posvátné (Pargament, 2007), jako dimenzi lidské zkušenosti (Atchley, 2009), přirozenou složku každé lidské osobnosti (Maslow, 2014; Frankl, 2006; Rahner, 2002), vztahování se či zakotvení života k tomu, co je povznášející, krásné a co nás přesahuje (Pargament, 2007; Smékal, 2005; Coreth, 1994). V religiózní formě charakterizuje spiritualitu osobní a kladný vztah člověka k náboženství (k Bohu), zahrnující formy myšlení, prožívání a jednání (Stráženeček, 2001). Podstata křesťanské spirituality spočívá v bezvýhradném přijetí vlastního života v jeho celistvosti, s veškerou jeho absurditou, dobrodružností a nepochopitelností, ve zvnitřnělé víře, založené na osobním zakoušení Boha (Rahner, 2002, s. 183), která nevyklučuje otázky, pochybnosti a krize (Küng, 2012; Halík, 2002; Zvěřina, 1995). Křesťanský život totiž podle Smékala (2005, s. 170) charakterizuje určitý „pesimistický realismus“, tedy schopnost vidět radikální ohrožení svého života, schopnost nevytěšňovat krutost a temnotu patřící k životu, přijmout, že vše pozitivní a krásné musí projít smrtí, ale zároveň věřit a doufat na základě Božího zaslíbení v evangeliu Ježíše Krista. Buber (1996, s. 89) charakterizuje zvnitřnělou víru jako proměnu „vzdorující důvěry bojovníka v jistotu toho, kdo ví, že se mu nemůže nic stát, protože má víru v Někoho, kdo to nedovolí“.

Charakteristické znaky religiozity/spirituality ve vyšším věku odkazují na vývojové úkoly stáří. V souvislosti s bilancováním a přetvářením životního příběhu nabývá na významu otázka smyslu života, smíření, partnerský vztah s Bohem, sepjetí universem či přírodou (Ruhland, 2008; Torstam, 1996 in Suchomelová, 2014), u religiózních seniorů je patrný odklon od institucionalizované podoby víry směrem k individuální (Fürst, Wittrahm, Feeser-Lichterfeld, 2003, s. 83). Úctyhodné množství zahraničních výzkumů vztahu religiozity/spirituality a kvality života ve stáří naznačuje převážně pozitivní vliv spirituálního ukotvení na různé oblasti života (Koenig, King, Carson, 2012; Fürst, Wittrahm, Feeser-Lichterfeld, 2003). Závěry několika málo českých studií na podobné téma (Vidoviová, Suchomelová, 2013; Tichý, Vávra, 2012) ukazují na to, že spíše, než že by religiozita byla přímým zdrojem štěstí či spokojenosti ve vyšším věku, představuje významnou podporu zvládání (coping) a překlenování těžkých situací (Suchomelová, 2014).

2 Potřeba vědět, že Bůh je na naší straně

Koenig (1994) charakterizuje čtrnáct duchovních potřeb starších lidí, které nabývají na významu právě v období stáří. Řadí mezi ně potřebu smyslu, životního cíle a naděje, potřebu vidět přesah životních situací, potřebu kontinuity, podpory v čase ztrát, potřebu akceptace a validace religiózního chování, potřebu spirituálně se projevit, potřebu vlastní důstojnosti

a sebehodnoty, potřebu milovat a být užitečný, potřebu vděčnosti, potřebu odpustit a odpuštění zažít a potřebu přípravy na umírání a smrt, potřebu bezpodmínečné lásky, potřebu vyjádřit hněv a pochyby, potřebu vědět, že Bůh je na mojí straně (Koenig, 1994, s. 285–293).

Tyto potřeby odrážejí široké spektrum oblastí života každého člověka a zahrnují duchovní hodnoty společné religiozním lidem i tak zvaným ateistům (Maslow, 2014). Přesto je nepochybné, že konkrétní religiozní praktiky i religiozní způsob uvažování vedou ke specifickému způsobu vyjádření těchto potřeb; potřeba lásky a podpory v čase ztrát, potřeba vyjádřit hněv a pochyby tak mohou být ve své religiozní podobě shrnuty do základní potřeby vědět, že „Bůh je na mé straně“. Starší lidé potřebují důvěřovat tomu, že Bůh stvořil nejen svět, ale zároveň se zajímá o každého jednotlivého člověka, potřebují si být jistí, že jim Bůh odpouští a je vůči nim milosrdný, zakoušet důvěru v Boží lásku, vidět pozitivní, uzdravující obraz Boha. Tam, kde chybí sociální ocenění a uznání, kde člověk ve své životní historii nenachází nikoho, komu by za ocenění stál, je Bůh často volán jako poslední instance, odpovědná za konečné účtování, jako ten, kdo ocení neoceněné zásluhy, vyrovná a napraví, co se v životě nestihlo, a který jednou odplatí i ty dobré činy, které byly v pozemském životě zapomenuty. Starší člověk potřebuje zakoušet Boží trpělivost, o kterou se může opřít, i Boží důvěru v něj samého (Frielingsdorf, 2010, s. 120–121).

Cestou, jak si uvědomovat či tušit Boží existenci, může být podle Guardiniho (2002, s. 57) právě lidská touha po lásce, která hledá něco nebo někoho, kdo by jí byl hoden, jež by tuto lásku probouzel a pak ji zcela naplnil. Manning (2008, s. 88) vystihuje přímou úměru mezi zakoušením Boha, milováním Boha a důvěrou v Boha: „*Bohu důvěřujete jen natolik, nakolik ho milujete. A milujete ho jen natolik, nakolik se ho dotýkáte, či spíše nakolik se on dotýká vás.*“ Elementární důvěra v život je podle mnohých autorů základem duchovního života (Küng, 2012; Czech, 2006; Erikson, 1999). Tváří tvář kritickým životním okamžikům, trápením zapříčiněným fyzickou, psychickou či spirituální bolestí či v blízkosti smrti mohou i silně věřící lidé zažívat dotírající, často neverbalizovanou nejistotu a pochyby o skutečné Boží existenci nebo o tom, že Bůh je skutečně na „jejich“ straně, že se o ně osobně zajímá a miluje je. Vnímají-li navíc svůj život jako nezdar, ulpívají-li na pocitech viny, výčitkách a zahanbení a sebe vidí jako ty, kteří Boha zklamali, důvěra v Boží lásku může být velmi otřesena. Tento postoj je totiž vždy spojený s nezdravým zaměřením na svoji osobu a uzavíráním se Boží lásce hradbou vlastních destruktivních myšlenek, duchovní nedozrálostí, negativními představami o sobě či Bohu, či postojem základní nedůvěry k životu získané v kojeneckém věku či během vývoje (Erikson, 1999). Guardini

(2006, s. 107) poukazuje na nutnost nechat zemřít dětskou podobu víry, jež je v mnohém ohledu podobná pohádce a učit se přijímat, že Bůh „*nepracuje tak jako člověk, když bere kladivo, aby jím tloukl, nýbrž proniká tisíci cestičkami skrze věci samé, jež jsou jeho služebníci*“. Na otázku, jak nejlépe identifikovat duchovní potřeby a být nápomocný v jejich naplňování, odpovídá Wright (2007) spolu s dalšími autory: Nejdůležitější je věnovat staršímu člověku svůj čas a naslouchat mu. Intenzita zakoušení, způsob, jakým jsou vyjádřeny, pestrost i zdroj naplnění těchto potřeb se totiž liší v souvislosti s konkrétním životním příběhem.

3 Metodologie výzkumného šetření

Životní příběh nelze vměstnat do dotazníku, proto jsem jako cestu k porozumění duchovním potřebám jihočeských seniorů zvolila kvalitativní výzkum. Stěžejní metody výzkumu tvořily polostrukturované hloubkové rozhovory s dvaadvaceti seniory staršími sedmdesáti pěti let, doplněné terénními poznámkami z přímého pozorování fyzického prostředí a sociálního klimatu ve dvou rezidenčních zařízeních (zde uvedené pod fiktivními názvy *Zálesí* a *Jiříkov*). Sběr dat probíhal od ledna 2012 do června 2013.

Komunikační partneři byli voleni na základě stratifikovaného záměrného účelového výběru kombinovaného se samosběrem (Miovský, 2006, s. 135). Kritériem výběru byl věk nad sedmdesát pět let, pohlaví a typ bydliště tak, aby v souboru byly zastoupeny ženy (15) i muži (5) žijící jak samostatně ve vlastním bytě (10), tak v rezidenčním zařízení (10). Tematická analýza dat se odvíjela od doslovné transkripce a kódovacích postupů odkazujících na principy popsané v díle Strausse a Corbinové (1999). Cílem dílčí analýzy a zároveň výzkumnou otázkou bylo zjistit, jakým způsobem vychází naplnění potřeby lásky a podpory v náročných životních situacích z jejich religiozity, kým je pro ně Bůh? V průběhu celého výzkumného šetření, a zejména při vedení rozhovorů, byl kladen důraz na dodržování etických zásad (důvěrnost, informovaný souhlas, respekt a ohled k účastníkům výzkumu a zejména emočně bezpečné prostředí) včetně dostatku prostoru k vyjádření, pozornosti a empatie. Tento přístup sice navyšoval nároky na transkripci, na druhou stranu přinesl výrazný emoční profit respondentům. Bylo zřejmé, že rozhovory, ač byly vedené za účelem výzkumu a s diktafonem, plnily mnohé z jejich potřeb, nevyjímaje potřebu lásky a podpory v čase ztrát, na jejíž religiozní vyjádření se zaměřuje následná analýza. V souladu s cílem článku a vzhledem k prostorovým možnostem tohoto příspěvku se zaměřuji pouze na analýzu rozhovorů se seniory, kteří sami sebe označili za „věřící“.

V následujících kapitolách nejdříve zmíním otázku naplňování potřeby podpory a lásky v souvislosti s minimálním soukromím většiny obyvatel rezidenčních zařízení, poté se zaměřím na aspekty religiozity (víra jako soukromý prostor, otázka obrazu Boha) ve vztahu k naplnění této potřeby.

4 S cizí ženou v cizím pokoji (otázka soukromí v domově pro seniory)

Vzhledem k povaze výzkumu i k jeho etickým aspektům je žádoucí vést rozhovory v prostoru, jenž zúčastněným poskytuje maximální míru soukromí a komfortu. Pokud to dovolují okolnosti, bonusem je prostředí, kde se senior cítí doma; role výzkumníka a respondenta tak naplňuje i roli hostitele a hosta, což bezesporu zvyšuje osobní pohodlí a sebejistotu staršího člověka. Najít takový prostor k rozhovoru s lidmi, žijícími ve vlastním bytě nebo samostatném pokoji, bylo snadné; sami si zvolili datum a čas a povídali si se mnou na konkrétním místě, kde se cítili dobře, součástí návštěvy byla obvykle prohlídka bytu a malé občerstvení. Hledání soukromého prostoru v domově pro seniory bylo v některých případech velmi obtížné. Pokud starší člověk nebydlel v pokoji sám, bylo nutné poprosit spolubydlícího, zda by mohl pokoj na určitou – přesně nevymezenou – dobu opustit, případně najít jiné místo poskytující soukromí, kde se dotyčný bude cítit dobře a bezpečně. V několika případech se ukázalo, že „mít“ a moci užívat svůj skutečně soukromý prostor je pro obyvatele některých rezidenčních zařízení takřka nemožné. Na návrh dotyčných jsme si tak povídali na chodbě, kde zněl halas pracovníků zařízení a kterou občas prošel někdo z obyvatel, na zahradě a v prázdné jídelně, kterou průběžně procházeli řemeslníci opravující přilehlou terasu. V domově Zálesí žádný z respondentů neměl k dispozici samostatný pokoj, ani nebydlel s někým, koho by si sám vybral za spolubydlícího. Skutečnost, že je starší člověk nucen sdílet životní prostor s někým, koho před tím nikdy neviděl, s někým s odlišnou mentalitou, zájmy, sociálním zázemím, zvyky, politickými referencemi, životní historií i povahou lze nazvat útokem na lidskou identitu a důstojnost. V nevyhovujícím soužití bez naděje na změnu se starší člověk cítí osaměleji, než když je sám. „A já jsem říkala, že jsem tam maturovala, tak se obrátila a řekla: a já, zas jedna študovaná a tím to skončilo“ (Marie 85). Touhu po sdílení a podpoře v těžkých chvílích vyjadřuje i paní Olina (83): „Právě, člověk si popovídá a zapomene na všechno. Jako společníci žádnou nemám tady. Potřebovala bych nějakou jinou, nebo být sama.“ Paní Marie (85) našla důvěrníka v plyšovém medvídkovi: „Ale jo, brečím a mám tam takovýho medvídka a vždycky mu říkám: nebul, já toho nabulim sama dost.“

5 Moje víra: můj soukromý prostor

Nezávisle na tom, zda žili v rezidenčním zařízení či ve vlastním bytě, senioři vysoko hodnotili význam soukromé modlitby jako prostoru, kde jsou sami s Bohem, s Pannou Marií, se svými blízkými, kdy se vrací do dětství, kdy mohou být sami sebou, se svými chybami. Honza (79) prožil objektivně těžký život, má za sebou pokus o sebevraždu, který skončil amputací nohou, vztah s adoptivní dcerou se nevydařil. Soukromý prostor modlitby mu dává pocit bezpečí: *„Takže já mám nejradši, když jdu do kostela a jsem tam jenom já, pán Bůh a panna Maria. (...) Jo jo, já jsem víc v kontaktu s Bohem a víc se straním lidí. Protože mám jim vykládat tyhle trable? Oni začnou vykládat: já, včera tady byly vnoučata, to bylo hezký. Já to nemůžu vykládat. Když oni to říkaj, mě to bolí.“* Honza s láskyplným výrazem vzpomíná na další situace, kdy byl jen „on a Bůh“: *„Ve Stráži u D. statku (popisuje své oblíbené místo pod velkým kaštanem). Tam jsem se vždycky chořoval modlit anebo vybrečet, když byly nějaký nervy. To bylo tam takovej ten klid a všechno, tam to bylo taková...“* (Honza 79). Dana, která nemá vztah k Bohu ujasněný, se v modlitbě vrací do dětství: *„No já se modlim, protože jsem od dětství zvyklá a ta modlitba provází vzpomínky a moje dětství, na tatínka, na maminku, na babičku. Když se modlim, tak vzpomínám hlavně na ně a brebentím ten otčenáš“* (Dana 93). Marta (85) na otázku, v jakého Boha věří, odpovídá jednoduše: *„Věřím ve svého.“*

6 Bůh jako partner

6.1 Bůh je ten, kdo pomůže a uklidní mě

Prosba o pomoc a o ochranu blízkých, provázená důvěrou, že bude vyslyšena, byla jeden z nejčastějších důvodů modliteb. Petra (93) neplýtvá slovy: *„Co mi pomohlo? To jsem vám říkala, ten kříž tam...“* (ukazuje hlavou na kříž na zdi). Přestože prosebné modlitby, které zmiňovali, byly velmi konkrétně cílené, nikdo z nich nevnímá tyto prosby ve smyslu nároku, ale spíše pomoci při vlastním přičinění, případně pomoci ve chvíli, kdy už byly všechny možnosti vyčerpány. Zároveň si uvědomují, že si všechno nelze vymodlit. Pokud situace dopadla jinak, než v jakém smyslu se modlily, Pavla (88), Marie (85) i Božena (88) neobviňují Boha, ale hledají přijatelné vysvětlení, kterému by mohly rozumět a které by jim dávalo smysl. Bůh nedělá chyby, tedy musí ony samy změnit pohled na situaci. *„... to víte, ono všechno si nejde vymodlit. On vám pán Bůh třeba pomůže, nebo vám takový vnuknutí přijde...“* (Božena 88). Marii (85) zemřel na rakovinu syn a musela přijmout a vysvětlit si fakt, že modlitba v tomto ohledu nebyla vyslyšena: *„Tak jsem se modlila, ale...“*

Myslím, že jako když jsem ho neviděla pořád, takže to nebylo ono.“ Jiný přístup má Nela (87), jež přišla o těžce a dlouhodobě nemocnou dceru, a Božena (88), které zemřel po dlouhé nemoci manžel. Vyjadřují názor, že Bůh prokázal jejich blízkým lásku tím, že jim ukrátil utrpení. Obě hledají potvrzení svých slov a přesvědčení, že Bůh umí proměnit zlé věci na dobré: „... když mi volali, že... že umřela, já povídám ‚přece mě pán Bůh vyslyšel, a že jí to ukrátil. Vodvezli ji do nemocnice a druhé den byla mrtvá...‘ No, no... Tak jsem... furt jsem říkala jim, Pán Bůh ji měl rád, že si ji vzal“ (Nela 87). „A tak ho pán Bůh vysvobodil, věřím, že to takhle bylo“ (Božena 88). Vědomí a jistota, že Bůh pomůže jako už mnohokrát v minulosti, když se sami přičiní, může posílit sebevědomí starého člověka a odhodlání „nevzdat to“.

Spirituální praktiky jsou vnímány jako nezastupitelná součást mentální hygieny. Senioři cítí potřebu zakoušet uklidnění v Boží náručí, potřebu nechat v modlitbě přicházet své zemřelé či vzdálené drahé, potřebu v modlitbě se vrátit do času a míst, kde jim bylo dobře. Paní Dana se nepovažuje za silně věřící, přesto má modlitba v jejím rituálu pevné místo: „*No to je taková útěcha a řekla bych vzpomínky na mládí, na dětství, ale nevěřím, že by mi v něčem jako že by mi mohl pán Bůh pomoci, to nevěřím. To jsem takovej člověk*“ (Dana 93). Nela (87) si v modlitbě urovnává myšlenky, Honza (87) se odevzdává do rukou Božích před každou operací a svým klidem udivuje zdravotníky. Kornelie (75) se uklidní zpěvem mariánských písniček v blízkosti obrázku Panny Marie. I Bořivoj, který se prezentuje jako přesvědčený ateista a zároveň v rozhovoru projevuje silnou zahořklost vůči Bohu, vyjadřuje určitou úlevu a naději, že je něco víc, než jen „tady a teď“: „... vzal si svíčku a zapálil ji a po dobu, než jste si to tam prohlídla, ta svíčka dohořela. Kdo tohle udělal, se do Paříže zase vrátil. Kdo to neudělal, tak už se tam... Já jsem se tam pětkrát vrátil!“ (Bořivoj 82).

6.2 Bůh je můj kompas

Jistotu Božího doprovázení během života senioři zmiňovali velmi často; toto doprovázení na cestě životem jim podle jejich slov pomáhalo nejen rozhodnout se dobře na životních křižovatkách, ale zpětně dát i smysl a kontinuitu životnímu příběhu. Přestože se od Boha z různých důvodů, ať už politických, či osobních vzdálili, nikdy se jím necítili opuštěni. Často vyjadřovali pocit, že je Bůh „z povzdálí sledoval“ a nenechal padnout. Anna (80) rekapituluje: „*Když se dneska nějak zpětně dívám (dojatý hlas), tak přesto, že jsem dělala všelicos... tak ale si uvědomuju, že přece jenom k něakejm takovejm nejhorším věcem nebo k něčemu... že prostě vždycky ten Pánbu byl a vždycky, když už jako bych byla udělala něco, čeho bych dneska litovala, tak mi v tom nějakým*

způsobem zabránil. *Že přece jenom, přestože jsem teda byla pryč od něj, tak přece jenom si mě všímal a hleděl, takže teď se snažim!*" Božena (88) mluví o „zdravé intuici“ dobře se rozhodnout, kterou od Boha dostala, a víru vnímá jako dar, také další senioři považují Boha za prvního a ne důležitějšího rádce na životní křižovatce. Honza (89) shrnuje: *„Jo, takovej vždycky ten pocit, že mě pán Bůh vždycky popostrčil. Ale zkus to, ještě to půjde, ještě to zkus“* (Honza 79).

6.3 Bůh, můj ochránce a zdroj životní síly

Bůh jako ochránce vystupoval ve výpovědích všech religiózních seniorů. V jejich interpretacích vystupoval zejména jako ten, kdo skýtá ochranu v době ohrožení a těžkostí, komu je možné svěřit do ochrany sebe i své blízké: *„... byla jsem nesmírně taková vděčná, že jsem cítila, že potřebuju podporu někoho, kdo by mě to dělátko udržel naživu“* (Božena, 88). Zakoušení Boha jako zdroje životní síly provází religiózní seniory, se kterými jsem mluvila, po podstatnou část jejich života, ať už je jeho podoba jakákoli: *„Jo, já si mám to svoje, který mi dává k tomu a dává mi to i sílu“* (Marta 85). Bůh jako ochránce a zdroj síly dává odvalu přenést se přes aktuální těžkosti stáří, najít v sobě energii a hledat, co je ještě jejich úkolem, odrazit se ode dna: *„A, to víte, že když potom jsem takhle úplně na dně, tak třeba najednou řeknu – Pane Bože, už nemůžu dál...“* (Anna 80). Marta (85) i Kateřina (88) vyjadřují přesvědčení, že vytrvalost v modlitbě a důvěra se vyplácí: *„Já vám říkám, já jsem se tolik naprosila toho Boha, tolik jsem se namodlila. A já teda věřím tomu, že mi ten pán Bůh pomohl, že jsem tady dneska ještě.“*

6.4 Bůh odpustí selhání a urovná křivdy a všemu dává smysl

Senioři často projeví explicitní či implicitní touhu po odpuštění, ať vůči sobě nebo vůči druhému. Přiznávali, že dost nemilovali, nevyjadřovali lásku, chybovali, zamlčeli fakta, byli slabí. Většina z nich změnila postoj k religiózní praxi ve vztahu k pracovní kariéře. Zpětně to hodnotili jako selhání, které bylo třeba vysvětlit, i když vynucené okolnostmi. *„Dobří lidi mě varovali, že tam to udání je, a řekli mi tak, jestli chceš vůbec, no a já jsem musela do práce, jsme na tom byli finančně dost špatně. Tak jsem říkala, teď bylo na rozhodnutí do toho kostela přestat chodit, tu víru v sobě jsme měla a že jsem ji nedávala najevo, že jsem prostě nechodila potom do kostela dlouho dobu. Dlouhou dobu, to mě tak dostala ta žena“* (Božena 88). Bůh vystupoval jako ten, kdo chápal těžkost života. Víra pomáhala zakomponovat tato selhání do životní historie, dát jim jakýsi smysl či ospravedlnění, umožňovala uchovat kontinuitu životního příběhu, vědomí smyslu a naděje. Skrze modlitbu lze

nacházet nové souvislosti dané životní situace: „*Modlím se, svoji modlitbu mám a modlím se ráno i večer. A když chvíli, která je tak i ve chvíli, kdy se zadumám a přemýšlím, tak zase to, co se mi děje, musím být nějaká náprava*“ (Marta 85). Potvrzení poskytují i zdánlivě nevýznamné detaily, například „v důsledku modlitby“ ztracené a nalezené předměty. „*Když už jsem to obešla snad desetkrát, tak najednou ta síťka byla přede mnou!!!*“ (Kornelie 75). Životní zkušenost opravňuje k naději, že se smysl nějak, někdy, rozkryje, že se ukáže, k čemu pozitivnímu posloužily aktuální těžkosti. Anna (80) shrnuje svůj životní postoj: „*I třeba to, co jsem prožila nepěkného v těch mladších letech, . . . tak přece jenom . . . si myslím, že to bylo k mému dobru . . . a že tedy mě to třeba přivedlo tam, kde jsem teď, a že bez těch nedobřejch skutků bych dneska jako neměla tu víru takovou pevnou.*“

6.5 Bůh, o kterého nestojím

Přestože jsem deklarovala analýzu výpovědí religiózních seniorů, pro doplnění komplexního obrazu, zařazuji i postoj dvou mužů, kteří se prezentují jako ateista a ten, kterému „je to jedno“ (agnostik), Bořivoje (80) a Čehka (84). V jejich životě totiž Bůh přítomný je, i když v nějak pokřivené podobě. V rozhovoru vyjadřují svůj postoj, o němž se lze s ohledem na další okolnosti domnívat, že pramení z hlubokého zklamání.

Vztah Bořivoje by bylo možné považovat za ambivalentní – jako nenaplněnou touhu. Bořivojovi se nepodařilo navázat spontánní vztah, přestože se Boha snažil zodpovědně poznat studiem knih a návštěvou biblických míst. Bořivoj se s Bohem rozešel a na náboženství odsuzuje „fanatismus“. Jeho slova jsou plná výčitek a v určitých okamžicích odkrývají velkou bolest, jejíž charakter by bylo možné považovat za spirituální (srov. Svatošová, 2012). Po otázce, zda se považuje za věřícího, dlouze přemýšlí: „*No, věřící . . . (ticho). Já to bral jako kus historie lidstva, ne jako z víry, že tohle.*“ Svůj život hodnotí jako sérii ztrát po rodinné tragédii, při níž mu uhořela dcerka: „*Pán Bůh za to nemohl, že si babička vzala návlek do ruksaku a nechala děti samotný doma, když jim byly čtyři roky nebo čtyři a půl a zamkla je*“ (Bořivoj 80).

Čeněk vyrostl s otcem – evangelickým farářem. Za věřícího v Boha tak, jak je mu prezentován, se nepovažuje:

Čeněk: „*Já to ani neberu tak vážně, protože, jak člověk ví, tak Bůh je nebo není, to nikdo neví.*“

Výzkumník: „*A co vy si myslíte?*“

Čeněk: „*Že to není, já nevím co to je Bůh. Jako nějaký vedoucí. No, to je jich všude dost.*“

7 Výsledky a diskuse

V souladu s výzkumnou otázkou se lze domnívat, že pro participanty je Bůh skutečně onou životodárnou silou, o které mluví Küng (2012). Bůh má v pojetí těchto seniorů řadu synonym: je životním kompasem, utěшитelem, ochráncem, partnerem k rozhovoru, zdrojem energie a posily, tím, který obrací zlé věci v dobré, dává užitečné hranice, zdrojem naplnění potřeb, přítelem z dětství. Ve výpovědích seniorů, kteří sami sebe označili za věřící, se objevovaly výhradně pozitivní představy Boha tak, tak je definuje Frielingendorf (2010), nicméně negativní představy Boha vedoucího či soudce, verbalizované deklarovaným ateistou a agnostikem, dávají tušit, že obraz Boha v seniorské populaci rozhodně nebude tak jednobarevný. Na religiozitu participantů se bezesporu podepsal nejen politický poválečný vývoj, ale i způsob rané religiozité socializace. Stará zranění i nová životní zklamání, to vše nese stopy i v duchovním vývoji. Současný pohled na religiozitu, reprezentovaný například studií Fürsta, Wittrahma a Feeser-Lichterfelda (2003), nechápe duchovní vývoj jako přímý lineární směr, ale jako celoživotní proces probíhající v interakci se sociálním a životním prostředím. Nelze tedy očekávat jakési přirozené „zkvalitnění víry“ pouze z titulu věku; i v pokročilém věku může dojít ke stagnaci, regresi či naopak k výraznému posunu vpřed na základě překonané krize.

Víru participantů lze považovat za zvnitřnělou ve smyslu živého dialogu mezi člověkem a Bohem (Küng, 2012; Halík, 2002; Zvěřina, 1995), nepostrádající Smékalem (2005, s. 170) zmíněný „pesimistický realismus“. Religiozita je pro ně zdrojem naplnění duchovních potřeb, a to nejenom zmíněné potřeby lásky a podpory v čase ztrát, ale s ní související potřeby životního smyslu a naděje a kontinuity životního příběhu, potřeby vyjádřit hněv a pochyby. U všech seniorů byl patrný odklon od institucionalizované religiozité směrem k soukromé spiritualitě, což potvrzuje závěry Fürsta, Wittrahma a Feeser-Lichterfelda (2003, s. 84). Senioři, kteří mě nechali nahlédnout do svých životů, vyjadřovali v souladu s Königem, Lamarovou a Lamarovou (1997, s. 38) potřebu povznést se nad aktuální těžkou životní situací, kterou nemohou změnit, projevovali silnou potřebu transcendovat těžké životní okamžiky a zorientovat se v situaci skrze dosažení vyššího smyslu. Právě v tomto hledání smyslu vidí Moore (2009, s. 48) potenciál těžkého životního období, které s odkazem na Jana od kříže nazývá „temnou nocí“. Seligman a Nešpor (2003) vyzdvihují schopnost člověka na základě poznání smyslu měnit vlastní postoj i životu, Lukasová (1997, s. 34) poukazuje na to, že ti, jejichž životní historie je komplikovaná, se snáze vyvíjejí v „duchovně a lidsky výše stojící osobnosti“.

Výsledky dílčí analýzy spíše potvrzují dosavadní teorie zejména zahraniční provenience, než že by přinášely nové skutečnosti. Ukazují nicméně, že víra je pro jihočeské seniory, kteří velkou část života prožili ve společenských poměrech s religiozitou nesouznějících, zásadní hodnotou nabývající na významu v době omezených fyzických, psychických a sociálních možností. Zakoušení bezpodmínečné lásky a podpory v čase ztrát i jistota, že Bůh je na jejich straně, jim pomáhá adaptovat se na vzrůstající závislost na ostatních, udržovat si vnitřní autonomii, a je tak významnou součástí „*well-being*“ či „*aging well*“ (Koenig, Lamar, Lamar, 1997, s. 38; Sýkorová, 2007).

Jak tuto skutečnost reflektuje česká praxe? V tuzemské realitě, na rozdíl od instituce „*Altenseelsorge*“ v německy mluvících oblastech (Suchomelová, 2012), není nikdo, kdo by měl péči o duchovní rozměr života ve stáří takzvaně „v popisu práce“. Na moji otázku, jak jsou v konkrétních zařízeních zabezpečeny duchovní potřeby obyvatel, jsem obvykle dostala odpověď typu: ano, farář nám sem chodí, máme tu bohoslužby. Duchovní potřeby se ale netýkají jen religiózních seniorů, a navíc, jak potvrdily výsledky dílčí analýzy, také religiózní senioři preferují z mnoha důvodů, často zdravotních, privátní prožívání víry. Starý člověk stojí před zásadním úkolem smysluplného zpracování svého životního příběhu, který může obsahovat mnoho bolesti včetně té spirituální (Svatošová, 2012, s. 37). K poznání smyslu může podle Madrehho (2007, s. 59) pomáhat otevření se transcendentnu v láskyplném důvěrném rozhovoru, kde je prostor k nápravě falešných obrazů Boha či jiných projekcí, které zraněný člověk vytváří, a obecně v cvičení se v „přirozené kontemplanaci“. Tato skutečnost ukazuje na nezbytnost individuální kontinuální péče o duchovní potřeby seniorů, jejíž páteří je duchovní rozhovor a zejména aktivní trpělivé naslouchání. Přínos rozhovoru nejen s duchovním, ale také s duchovně zralým a vyrovnaným laikem spočívá, mimo jiné, v pomoci smysluplně zakomponovat situace, které již nejdou změnit, do životní historie, povzbudit seniora k vděčnosti a naději a podpořit tak jeho další duchovní růst. Tento přístup je ale těžko možný bez dostatečné informovanosti všech v okolí starého člověka. Zařazení tématu spirituality do edukačních programů všech, kteří se seniory pracují či o ně pečují, je tak nezbytným předpokladem chápání člověka v jeho bio-psycho-socio-spirituální jednotě, akceptace všech jeho potřeb a smysluplného doprovázení na cestě k jeho duchovnímu zrání.

Závěr

V článku jsem se zabývala otázkou spirituality/religiozity strašících lidí a jejím významem v naplnění duchovních potřeb, zejména potřeby lásky a podpory

v čase ztrát. Ukázala jsem některé problémy, které řeší obyvatelé rezidenčních zařízení, a které tuto potřebu zvyšují. Uvedla jsem dílčí výsledky studie *Duchovní potřeby v životě jihočeských seniorů dokumentující*, jak jihočeští senioři vnímají Boha ve svém životě, jaký význam přisuzují své religiozitě a religiózním praktikám a jak skrze svou spiritualitu/religiozitu naplňují některé ze stěžejních duchovních potřeb. Pro tyto seniory je jejich víra skutečně onou životodárnou silou, která jim pomáhá překonávat obtíže a dává jejich životu smysluplný rámec. Starší člověk, zakoušející mnohá fyzická omezení, chronickou bolest, plnou závislost na ostatních, nebo trpící následkem nedobrovolného sdílení svého osobního prostoru s jiným člověkem, potřebuje najít naději a smysl svého utrpení v něčem jiném, vyšším. Spirituální či religiózní praktiky dávají možnost dojít k poznání vyšší reality, která se nachází nad pozorovatelnou skutečností a pomáhají upevňovat důvěru v tuto skutečnost. Duchovní vývoj probíhá v interakci s životními událostmi, sociálním a životním prostředím seniora, nejedná se tedy o nějaké automatické „zduchovení“ či religiózní zralost pouze z titulu věku. Duchovní podpora a doprovázení poskytují starému člověku nejen pozitivní zpětnou vazbu, ale zejména mu pomáhají rozvinout vlastní duchovní potenciál a naplnit tak své duchovní potřeby skrze osobní spiritualitu. Uvedené výsledky argumentují ve prospěch zařazení tématu péče o duchovní rozvoj ve stáří do vzdělávacích programů všech, kteří se seniory pracují či se na péči o ně připravují, i samotných seniorů.

Článek vznikl v rámci projektu specifického výzkumu GAJU 117/2013/H – Pojetí kvality sociální práce v souvislosti se sebedefinováním sociálního pracovníka a jeho pomáhající profese.

Literatura

- ATCHLEY, R. C. 2009. *Spirituality and Aging*. Baltimor: Johns Hopkins University Press. 199 p. ISBN 0-8018-9119-1.
- Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Praha: Zvon, 1991. 1007 s. ISBN 80-7113-009-5.
- BUBER, M. 1996. *Já a ty*. Olomouc: Votobia. 120 s. ISBN 80-7198-042-1.
- CORETH, E. 1994. *Co je člověk? Základy filozofické antropologie*. Praha: Zvon. 211 s. ISBN 80-7113-098-2.
- CZECH, J. 2006. *Biblické příběhy v proměnách času: příspěvek k duchovní psychoterapii*. Praha: Portál. 181 s. ISBN 80-7367-143-3.
- ERIKSON, E. H. 1999. *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 127 s. ISBN 80-7106-291-X.

- FRANKL, V. E. 2006. *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta. 237 s. ISBN 80-7295-085-1.
- FRIELINGS DORF, K. 2010. *Falešné představy o Bohu*. 2. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 191 s. ISBN 978-80-7195-393-7.
- FÜRST, W., WITTRAHM, A., FEESER-LICHTERFELD, U. 2003. *Selbstdie Senioren sind nicht mehr die alten...: Praktisch-theologische Beiträge zu einer Kultur des Alterns. Reihe: Theologie und Praxi*. Münster: Lit Verlag. 264 S. ISBN 3-8258-7037-5.
- GUARDINI, R. 2002. *O živém Bohu*. Praha: Vyšehrad. 89 s. ISBN 80-7021-606-9.
- GUARDINI, R. 2006. *O modlitbě: uvedení do školy křesťanské modlitby*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 197 s. ISBN 80-719-2899-2.
- HALÍK, T. 2002. *Co je bez chvění, není pevné: labyrintem světa s vírou a pochybností*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 379 s. ISBN 80-7106-628-1.
- KOENIG, D. H., KING, D., CARSON, V. B. 2012. *Handbook of Religion and Health*. 2nd Edition. New York: Oxford University Press. 1167 p. ISBN 978-0-19-533595-8.
- KOENIG, H. G., LAMAR, T., LAMAR, B. 1997. *A Gospel for the Mature Years: Finding Fulfillment by Knowing and Using Your Gift*. Binghamton: Routledge. 174 p. ISBN 978-0-78-900158-0.
- KOENIG, H. G. 1994. *Ageing and God: Spiritual Pathways to Mental Health in Midlife and Later Years*. New York: Haworth Pastoral Press. 554 p. ISBN 978-1-56-024424-0.
- KÜNG, H. 2012. *V co věřím*. Praha: Vyšehrad. 243 s. ISBN 978-80-7429-250-7.
- LUKASOVÁ, E. 1997. *Logoterapie ve výchově*. Praha: Portál. 207 s. ISBN 80-7178-180-0.
- MADRE, P. 2007. *Když je život zraněn*. Praha: Paulínky. 71 s. ISBN 80-86949-15-X.
- MANNING, B. 2008. *Evangelium zlomených: naděje pro ty, s kterými už nikdo nepočítá*. Praha: Návrat domů. 150 s. ISBN 978-80-7255-178-1.
- MASLOW, A. H. 2014. *O psychologii bytí*. Praha: Portál. 317 s. ISBN 978-80-262-0618-7.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada. 332 s. ISBN 80-247-1362-4.
- MOORE, T. 2009. *Temné noci duše: průvodce na cestě těžkými životními zkouškami*. Praha: Portál. 341 s. ISBN 978-80-7367-547-9.
- PARGAMENT, K. I. 2007. *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*. New York: Guilford Press. 384 p. ISBN 15-723-0844-3.
- RAHNER, K. 2002. *Základy křesťanské víry*. Svitavy: Trinitas. 635 s. ISBN 80-860-3638-3.
- RUHLAND, R. 2008. *Spiritualität im Altersbildung: Einführung in die transpersonale Geragogik*. Magdeburg: Klotz. 198 S. ISBN 978-3880745471.
- SELIGMAN, M., NEŠPOR, Z. 2003. *Opravdové štěstí: pozitivní psychologie v praxi*. Praha: Ikar. 390 s. ISBN 80-249-0293-1.
- SMÉKAL, V. 2005. *O lidské povaze: krátká zamyšlení nad psychickou a duchovní kulturou osobnosti*. Brno: Cesta. 203 s. ISBN 80-7295-069-X.

- STRAUSS, A. L., CORBINOVÁ, J. M. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert. 196 s. ISBN 80-858-3460-X.
- STRÍŽENEC, M. 2001. *Súčasná psychológia náboženstva*. Bratislava: Iris. 237 s. ISBN 80-88778-33-6.
- SUCHOMELOVÁ, V. 2012. Duchovní potřeby ve stáří. In ŠTĚPÁNKOVÁ, H. (Ed.). *Stárnutí – Ageing: sborník příspěvků*. Praha: Psychiatrické centrum Praha, s. 146–154. ISBN 978-80-87142-20-2.
- SUCHOMELOVÁ, V. 2014. *Důstojnost jako stěžejní spirituální potřeba*. Příspěvek přednesený na Stárnutí 2014, Mezioborové studentské konferenci 3. Lékařské fakulty UK v Praze, 24.–25. 10. 2014.
- SVATOŠOVÁ, M. 2012. *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?* Praha: Grada. 109 s. ISBN 978-80-247-4107-9.
- SÝKOROVÁ, D. 2007. *Autonomie ve stáří: kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství. 284 s. ISBN 978-80-86429-62-5.
- TICHÝ, R., VÁVRA, M. 2012. *Náboženství z jiného úhlu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 142 s. ISBN 978-80-7325-275-5.
- VIDOVIOVÁ, L., SUCHOMELOVÁ, V. 2013. Otázka příspěvku religiozity/spirituality ke kvalitě života českých seniorů. *Kontakt: vědecký časopis Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity*, roč. 15, č. 4, s. 445–455. ISSN 1212-4117.
- WRIGHT, M. 2007. Dobro pro duši? Duchovní dimenze hospicové a paliativní péče. In PAYNEOVÁ, S., SEYMOUR, J., INGLETON, CH. *Paliativní péče: principy a praxe*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, s. 232–255. ISBN 978-80-87029-25-1.
- ZVĚŘINA, J. 1995. *Pět cest k radosti: výbor z díla*. Praha: Zvon. 260 s. ISBN 80-7113-136-9.

Autorka

Mgr. Věra Suchomelová, Teologická fakulta Jihočeské univerzity, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice, e-mail: v.suchomelova@centrum.cz